

ПРИРОДНІ ЗАСАДИ ПРАВА У СПАДЩИНІ ЛЬВІВСЬКОГО БРАТСТВА

І.З.Майданюк

кандидат філософських наук, доцент,

докторант кафедри української філософії та культури

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено висвітленню поглядів діячів Львівського братства на природні джерела держави та її головних законів, на імперативи, які носять надособистісний характер і витікають з первоначал буття, - волю народу і особистості, свободу, добро, справедливість, рівність на основі філософської спадщини Стефана Івановича Зизанія-Тустановського, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Йова Борецького.

Ключові слова: братство, природний закон, добра воля, гідність, суспільний ідеал.

Нинішня Україна – держава, що проголосила свою незалежність, стала на шлях самостійного розвитку, побудови соціальної правової держави й сильного громадянського суспільства, проте все ще потребує нової світоглядної парадигми, котра поєднувала б історико-культурні традиції, об'єктивний аналіз сьогодення і чітке бачення майбутнього, погляд у перспективу. Окрім того, у зв'язку із демократизацією суспільства, становленням ринкової економіки виникла потреба у новому підході до тлумачення багатьох раніше зрозумілих істин, які впливають на вирішення складних соціально-економічних проблем соціального захисту населення та розбудови демократичної соціальної держави, переорієнтовують зміст права на гуманістичний аспект, на збереження гідності людини.

У такій ситуації історико-філософська реконструкція ідей природного права могла б стати основою для реалізації поставлених завдань, своєрідною культурно-правовою парадигмою державного і духовного розвитку нації, регулятором суспільних відносин, адже духовні й моральні цінності концепції розкривають шляхи стимулювання процесу соціального оздоровлення, сприяють визначенню смислових орієнтирів життя та організації людей. Без цього не встановиться очікувана демократична і правова держава, без неї Україна навряд чи буде повністю визнана світовою спільнотою.

Зрозумілим стає інтерес дослідників до того, якими повинні бути нові закони, на чому мала б ґрунтуватися система права. Саме тому правознавці і філософи звертаються до імперативів, витоки яких – у первоначалах буття, імперативів, які носять надособистісний характер, – свободи, добра, справедливості, рівності. Такі цінності захищаються у природноправовій доктрині, яку пронизує ідея невідчужуваності природних прав людини на життя, свободу, справедливе ставлення до себе, вла-

сну гідність. “ В цій ідеї звучить відверте звертання до держави з констатацією факту, що не вона дає людині право бути і не їй його забирати у людини, в разі ж порушення цього права...людина має право протестувати, як і все інше живе в природі, і це буде вираженням вищої справедливості ” [8, 17].

Отож, державне право повинно враховувати природні закони співжиття людей, і неможливо не погодитися з думкою відомого філософа права Райнгольда Циппеліуса, що природним джерелом держави та її головного закону повинна бути воля народу, а єдиним, що, з одного боку визначається приписом, а з іншого – може діяти як природна причина права, є його вольова діяльність [10, 25]. Ця думка не оминула й українську філософію, її дослідженню і обґрунтуванню присвятили роботи Т. Андрусак, В. Бачинін, О. Бандура, М.Братасюк, В. Горбаль, М. Гуренко, М.Ібрагімов, А. Козловський, М. Козюбра, М. Костицький, С. Максимов, О.Мироненко, С.Мороз, М.Панова, О.Скаун, С.Сливка. Звернімось і ми до її історико-філософського підтвердження на прикладі гуманістичних та реформаційних поглядів діячів Львівського братства.

Братства виникали наприкінці XVI ст. в Україні як організації православного населення міст. За умов, коли державна влада належала польському королю, а церковна – ксьондзам і православним владикам (яких більшість тогочасного населення України вважала відступниками), братства прагнули вивільнити свої громади з-під опіки обох цих влад і брали на себе деякі їхні обов'язки, проявляючи чималу волю. Братства прагнули відмежуватися від світу соціальної несправедливості й морального занепаду, брали на себе виконання певних політичних, юридичних та інших суспільних функцій. Дослідники умовно виділяють 2 етапи розвит-

ку братського руху в Україні, провідна роль у першому з яких – до Брестської унії – належала Львівському братству.

За Статутом 1586 р., Львівське братство мало право контролювати єпископа, не користися йому, коли вважало його дії неправильним – тобто, воля цього об'єднання до забезпечення природних прав народу була надзвичайно сильною і впливовою. І до прийняття унії, і після прийняття львівські братчики закликали до єднання у суспільно-політичній боротьбі за громадянські права. Так, на одному із засідань вони вимагали від трудівників, що прийшли на засідання "... аби одностайне во єдну волю, во єдну раду прийняти били до братства, то єсть в той справі, котора ся точить о вольності всего народу руського за потисненнями урядов., облігуючися от всего братства свого іменем во всем одностайне, вірне, а неодступне до скінчення права стояти, не щадячи маєтностей, часу і самих себе, з каждым часом на кардую потребу тоє вишереченої добрим сумлінням своїм приректи задержати" [1, 99]. Послам братств на сейм наказували домагатись від короля привілею, щоб українців приймали в число міщан і до цехів за рекомендацією своїх старшин, добиватись, щоб, наприклад, у Львові українці мали особливе право – окреме самоврядування і суд, а якщо б цього не вдалося досягти, то домагатись для українців хоч таких прав, якими користуються вірменські та єврейські ремісники і торговці. Читаючи такі інструкції, можна помітити, що братчики не завжди сподівались на успішне вирішення справ шляхетським сеймом, часом закінчували їх злими жартами: "А если би, броне боже, і так не хотіно, як жидом, вольності допустити, ради на то німаш, только вольного листу о перейстя до Волох набить просити" [1, 101].

Братчики вважали, що кожна людина має природне право на достойну освіту. Сприяння розвитку освіти братствами було неабияким: братства відкривали і школи вищого типу, і початкові школи, і школи для бідних, де вони самі утримували вчителів, забезпечували літературою, давали завдання переписувати книги, щоб виховати грамотного громадянина, який зможе відстоювати свої права, пізнавати світ навколо себе і перетворювати його на кращий. Найхарактернішою особливістю братської школи з перших днів її існування був її демократичний характер: навчання дітей різного стану, незначна плата за навчання, причому за можливостями батьків і т.п., мабуть, тому з того часу почали висловлюватись думки про необхідність шкільної науки для всього люду, бо занедбання науки викличе багато злого, а воля до неї зробить світ кращим.

Одним із засновників Львівської братської школи був Стефан Іванович Зизаній-Тустановський. Про його філософські погляди ми дізнаємося в основному з праць його противників, наприклад, із звернення католицького теолога Жебровського-Щесного, який звинувачував Зизанія-Тустановського в тому, що він " з небом і землею воює, ані богу, ні людям не вибачає, святих з неба виганяє, чортів до пекла не пускає, в Христа, творця нашого, не вірить, Духа Святого кляне, не визнає, що він походить від Отця і Сина, короля, володаря нашого, негарно на проповідях своїх згадує, Митрополита лає, латинників проклинає, Русь до бунту і незгод під'юджує" [5, 24]. Для таких звинувачень Жебровського спонукали висновки Зизанія про те, що кожному царству насильства приходить кінець не за волею Бога, в через вольову діяльність людей із захисту своїх природних прав.

В основі концепції Стефана Зизанія лежить антитеза – Христос і Антихрист, з іменем Христа Зизаній пов'язує добро і справедливість, з іменем Антихриста – зло і несправедливість. Христос прийшов на землю, вважає Зизаній, щоб до нього добровільно приєднались всі ображені і принижені, щоб покарати Антихриста, який уособлює римського папу. Природним правом громадянина є не піддаватися Антихристу, його слугам і фальшивим пророкам, здійснювати їм рішучий опір. Лише той, хто включився в активну боротьбу, може розраховувати на спасіння. Отже, скоро на землю прийде Христос, очолить на землі боротьбу добра проти зла і поведе своїх слуг на штурм бастионів Антихриста і його прибічників. Його слуги – це всі пригноблені і скривджені, тому він стане єдиним главою царства, де не буде ні королів, ні воєвод, де буде процвітати рівність і багатство. Зизаній постійно проводить думку про необхідність всезагального оновлення, вважаючи, що сучасний йому світ знаходиться напередодні великого перевороту, і цей переворот зможе здійснитися за допомогою та в результаті активної всенародної боротьби. Необхідність активної діяльності знаходить у Зизанія теоретичне обґрунтування: щоб бути допущеним у "царство боже", недостатньо лише віри, потрібні також і вольова діяльність, вчинки людей. "Не только свечу мей, але старайся, кабы и горела, абыся светлом указала справ твоих добрых пред человеки", – вважає Зизаній [9, 192]. Окрім того, він спростовує положення католицизму про папу як намісника Христа на землі, бо вважає, що ні папа, ні церковні установи не мають санкції бога диктувати свою волю людям, кожна людина має право тлумачити Святе письмо по-своєму і жити за його, тобто природними, законами. Приборкання

такої волі Стефан Зизаній вважав недопустим: "... Естмли кто ити за мною нахаи ся заприт самого себе, и возмет крестъ свои и идет за мною: то есть, же сам рачій нехай за віру умрет, аніж ли бы иного до неї примушаючи... забавити" [6, 92].

Виходцем із Львівського братства був і Кирило Транквіліон-Ставровецький, поет, книговидавець, філософ, братський проповідник, представник того напрямку в духовній культурі України, характерною особливістю якого був відхід від притаманного тоді українським мислителям різко негативного ставлення до західноєвропейської вченості. Відштовхуючись від вітчизняної культурної спадщини, він розробляв ідеї самопізнання, усвідомлення важливості людяності, людської гідності, морального оновлення, необхідності активної діяльності на благо свого народу, високої оцінки праці як наслідку уявлення про сенс життя як здійснення людиною свого призначення. У центрі уваги К.Транквіліона-Ставровецького знаходиться людина, що є двонатурною істотою, створеною із тіла і душі, але дуже наближеною до природи, майже втіленою в Бога. "Втілення Бога в людину відкривало їй можливості також стати Богом, зробити людину найвищою цінністю у світі, а людяність – невід'ємною властивістю людської культури" [4, 163]. Кожна людина має вроджену мудрість, тобто вроджену здатність, за допомогою якої вона може творити добро і зло, існує ще вища мудрість, яка є даром і дарується пророкам або апостолам. Високо цінуючи вищу мудрість, філософ прославляє і людину розумну, здатну критично осмислити і земне життя, і догми релігії. Абстрактна ідея релігійно-морального обов'язку, така популярна в середовищі церковних письменників, поступається у нього місцем оспівуванню реальної, здорової людини, що усвідомлює свою гідність, силу і роль у суспільстві. Умови звільнення людини письменник бачить в самій людині, запорукою цього звільнення він вважає розум, здоровий глузд, мудрість:

Ти заблудшим исправленіє, ти старцем укріплєніє,
Ти бодрость лїнівим, ти мужество боязливим,
Ти нищих ськровище и багатство веліє,
Ти смутних и плачливих вічноє веселіє,
Ти сущим въ тьмі безумія просвіщеніє,
Ти прагнучих слави скорое насыщеніє...
Ти з неподобного подобноє твориш...
О мудрости, все то тобою діють!
Любителі твої, о славная мудрости,
Вишли з безумія темности... – пише він у
"Похвалі о премудрості" [5, 248].

Мудрість допоможе людині пізнати себе, пізнати світ, пізнати Бога в активному земному житті, діяти за законами Божими, з чистим серцем, де чисте серце означає смиренність, доброзичливість, подвижництво, трудолюбство, стриманість, тверезість, чуйність, а нечис-

те – заздрість, гордість, гнівливість, пияцтво. Критикуючи суспільну нерівність, він приходить до висновку щодо рівності, братства всіх людей: " Бог... созда людей равными и едином даровал душу разумную и бессмертную, и равно им даде весь мир видимый, и еже в нем, и равно им едином небо покров, солнце и луна единый свѣтильник в дому их и земля едина трапеза, и дождь равно проливается " [7, 7 л]. Крім того, люди рівні не тільки перед Богом, а й за природою, тому потрібно зробити все, щоб людина була людиною, братом і другом, а не рабом чи ворогом. Якщо людина усвідомить важливість людяності і людської гідності, вона зробить крок до морального оновлення, спасіння і вдосконалення, а якщо ще й активно працюватиме заради обстоювання інтересів своєї Батьківщини, її культури, духовних традицій, то зможе досягти рівня соціально-етичного ідеалу. Однією із ознак такого ідеалу є, крім всього іншого, право людини насолоджуватися красою землі і всім сущим, радостями тілесних почуттів. Право людини насолоджуватися красою світу, вважав Ставровецький, – це дар, який не можна поборювати в собі, а треба активно використовувати заради добрих справ. Якщо матеріальні статки створені власними руками і розумом, то вони виправдані: " Не художества укоряю, нъже земледельство, нъже воинства, нъже села осужаю, но нас самих [7, 271]".

З діяльністю Львівської братської школи тісно пов'язані життя та діяльність Йова Борецького, українського церковного, освітнього і культурного діяча, який відстоював природні права людини на свою релігію та церкву. Йов Борецький добивався автономії з підпорядкуванням церковної влади, передусім єпископської, тільки патріарху, або митрополиту, який був би екзархом, тобто намісником патріарха в Україні, бо вважав, що кожен народ має право на повагу і розуміння такої своєї волі: " вже двадцять п'ять літ просимо й жебраємо ми на сеймиках і сеймах, аби нам свободи і вольності релігії й церкви нашої, а також престоли і зверхності духовні повернуто було. А відаючи, що права наші і вольності поламано й зневажено і що нас дедалі більше утискують, мусили ми, раді чи не раді будучи, на те зважитись... І те не є злочином" [5, 14]. Автор підносить людей, які, незважаючи на гоніння і переслідування, боронять цю віру а своєю мужністю і перемогами доводять, що не словом і бесідами, а ділом, активною життєвою діяльністю у цьому житті може прославитися людина. Такими лицарями митрополит вважає козаків, своїх "братів і християн правовірних", що мають природний розум і від Бога даровану кмітливість, та, крім того, не

покладаються лише на Христа, а самі дбають про себе і свій народ.

Як видно, полемізуючи з католиками, борючись із католицизмом та унією, філософ прагне до відтворення історичної правди, послуговується реаліями життя. Мабуть, це є однією з причин, чому Й.Борецькому приписують авторство “Перестороги” – полемічного твору, який визначається ще й суворим історизмом. У ньому автор вболіває за долю народу, викриває зрадників і навіть загрожує існуючому ладові виступом народу із зброєю в руках. “Вже сокира лежить близько біля коріння, – пише він, – вже наступив усьому час” [3, 223]. Бачимо, що автор закликає народ спрямовувати волю на єднання сил у активній діяльності, бо це, вважає він, приведе до відтворення історичної правди, давніх традицій українського народу, утвердження їх спадкоємності. А правда ця полягає в тому що східнослов'янські народи завжди були вільними, тому що були

цілісною державою. Якщо ж і зараз, думає Борецький, кожен громадянин проявлятиме волю задля збереження істини (церкви, держави, науки), то нікому не шкодитиме “баламутство” суспільства, у якому “владза свѣтская з духовною зляшалася, гле пыха гніздо собѣ збудовала, где мудрость свѣта того пануєт, где філософія поганская...слово божіє в ворочиваєт и инако вѣрити кажет, где духовных пространно живут, вольностей вшеляких заживають, на вѣру святую не словом божимъ, але мечемъ воюють” [2, 56].

Отож, зробити право таким, що захищало б природні інтереси народу, – давній ідеал українця, який послідовно відстоювали ще діячі братського руху. А запорукою цього ідеалу, вважають вони, є воля народу, активна і цілеспрямована боротьба всіх і кожного за можливість усправедливити своє життя .

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ісаєвич Я.Д.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVII століття / Я.Д.Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 1966. – 252 с.
2. *Марченко М.І.* Історія української культури / М.І.Марченко. – К.: РШ, 1961. – 286 с.
3. *Науменко Ф.І.* Педагог-гуманіст і просвітитель І.М.Борецький / Ф.І.Науменко – Львів, 1963. – 116 с.
4. *Огородник І.В.* Історія філософської думки в Україні : курс лекцій / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К.: Вища школа, 1999. – 543 с.
5. *Пам'ятки братських шкіл на Україні:* тексти і дослідження. – К.: Наукова думка, 1988. – 568 с.
6. *Пам'ятки українсько-руської мови і літератури* / Видає Археогр. комісія Наук. Т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1906. – 334 с.
7. *Паславський І.В.* З історії розвитку філософських ідей на Україні кінця XVI – першої третини XVII століття / І. В. Паславський. – К.: Либідь, 1984. – 128 с.
8. *Патей-Братасюк М.Г.* Філософія права / М.Г. Патей-Братасюк. – Тернопіль: Астон, 2002. – 131 с.
9. *Подокшин С.А.* Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы / С.А.Подокшин. – Минск: Наука и техника, 1970. – 195 с.
10. *Циппеліус Р.* Філософія права / Р. Циппеліус; пер. з нім. ; під ред. Є. М. Причепія. – К.: Тандем, 2000. – 290 с. – (Підручники світу).

Стаття надійшла до редакції 13.12.2010 р.